

VITÁRI ZSOLT

HITLER ÉS A HATALOM

A meghatározó jelentőségű kérdésekben mindig ő döntött. Hatalma igazából csak végén tört meg és semmisült meg egyúttal, és utóbbira ítélte népét is. Nem maradt más utána, csak a pusztulás.

Adolf Hitler 1933 és 1945 közötti hatalomgyakorlását máig sokan a totális, mindenre kiterjedő, korlátlan, ugyanakkor az örületig hajhászott uralom megtestesítésének tekintik, s – több más társával egyetemben – a történelmi emlékezet is így őrizte meg az alakját. Ha ez így volt, joggal merül fel a kérdés, hogy mi volt az, ami Hitlert erre a szerepre predesztinálta, milyen tulajdonságokkal és képességgel bírt, amelyek ehhez a korlátlan hatalomhoz hozzásegítették, mennyire járt el tudatosan, tervezetten hatalma megeremtésében. Min alapult egyáltalán hatalma, melynek egy szinte teljes nép behódolt, s még a pusztulásba is hajlandó volt követni? Kérdések sora, melyekre a történettudomány az utóbbi évtizedekben kimerítő válaszokat adott. Ebben a tanulmányban ezeket a tényezőket vesszük górcső alá.

Az otthontalan kalandor

■ Amikor 1876-ban egy bizonyos Alois Schicklgruber ma már szinte hihetetlen és mesébe illő körülmények között Alois Hitlerre változtatta nevét, s így 1889-ben született fia már a megszokott módon kapta az Adolf Hitler nevet, még azelőtt mosolygott Hitlerre a szerencse, hogy erről tudott volna, illetve hogy ennek valóban jelentősége lett.¹ Ezzel egy olyan „jó barát” szegődött mellé, mely akkor is számos alkalommal segített rajta, amikor már tudta, mit akar: legyen szó a müncheni puccskísérletről, a gazdasági

világválságról, a régi politikai elitek hatalomvágyáról és Hitlerrel szembeni tájékoztatatlanságáról és sok más egyéb körülményről.

Pedig úgy tűnt, hogy 1918–19-ben, amikor összedőlni látszott addigi világa, s mérleget vonhatott volna addigi életéről, leginkább a kudarcok sorozatára emlékezett volna, kevésbé szerencséjére, jóllehet utóbbi ebben az időben is többször felkarolta. Ekkor még sejteni sem lehetett, hogy az a senki, aki ekkor volt, s aki azt sem tudta, hogy ezen a ponton mit kezdjen magával, néhány évvel később a hatalom megszerzésére adja fejét, majd azt meglehetősen rövid időn belül meg is kaparintja.

Nincs családja, nincsenek barátai, nincsen otthona. Egyetlen közössége a hadsereg, melyhez nem véletlenül ragaszkodik, amíg csak lehet. Amíg a Reichswehr hajlékot, feladatot stb. kínál számára, addig nem kell számot vetnie azzal a kellemtelen kérdéssel, hogy mit is akar az élettől. Ha ennek ára a forradalom támogatása, majd a müncheni tanácsuralom kiszolgálása, akkor azt is hajlandó volt megadni. Amikor a baloldal leszerepel, és München, illetve Bajorország a jobb- és szélsőjobb legfőbb hazája lesz, opportunizmusa átvezeti őt erre az oldalra.²

A céltalanság és opportunizmus volt a két legmeghatározóbb jellemzője azokban az években. Ám az első világháború végi zűrzavar közepette nem térhetett ki a korszak nyomasztó terhe elől: a világháborús vereség élménye, a Monarchia bukása, a versailles-i szégyen, a német hadsereg „hátba dőfése”, majd jelentéktelenné válása s persze a megélhetési és ellátási problémák elől, melyekre mindenki választ keresett, a maga módján Hitler is.³

A válaszok viszont inkább szembejöttek vele, amikor a Reichswehr antikommunista propagandaszolgálatába lépve Hitler szélsőjobboldali csoportok felkeresését kapta feladatul. A felkészítő tanfolyamok már önmagában ideológiai fogódzkodót adtak számára, mert a *Mein Kampf*ban állítottakkal szemben ekkor messze nem volt kiforrott politikai nézőpontja. Ausztriából és Bécsből legfeljebb nagynémet beállítódást, a korszakban általános lappangó antiszemizmust, némi politikai érdeklődést, más népek elleni ellenszenvet és nacionalizmust hozott magával. Inkább álmodozó volt, mint tudatos gondolkodó. Olyan tulajdonság volt ez, amely sanyarú gyerekkora menekülési útvonala volt, menekülés egy a valóságtól elrugaszkodott világba, melyet eleinte Karl May regényei, majd Richard Wagner monumentális zenéje, saját festményei, végül az a pamfletirodalom testesített meg, mellyel Bécsben találkozott.⁴

Jobb híján politika

■ A háború utolsó időszakának emberfeletti erőfeszítései, kavargó élményei, szabadságolásai és sebesülései idején szerzett rossz tapasztalatai most kiegészültek azzal az elkeseredéssel és haraggal, amelyet a háború kudarca idézett elő. A háborút követő, a leszerelésre váró katonák körében is általános politikai eszmecsere, viták, a bűnösök keresésének ideje jött el, amely során elkezdett kifermődni Hitler világnézete, amely nyilvánvalóan a korábbi lappangó érzések felerősödéséből, az 1918–19-es közhangulat érzéseiből, Hitler személyiségéből és valószínűleg egy jó adag tudatosságból tevődött össze. Ez az időszak érlelte meg benne azt a döntést is, hogy olyasvalamivel foglalkozzon, ami nem kívánt meg kötött munkaidőt, komoly fizikai megterhelést, mi több, a különböző csoportok felkeresésekor már némi sikerélményt és magabiztosságot is hozott neki: a politikát választotta, ami az új köztársaság szabadságában komoly lehe-

tőségeket rejtett. Ezzel megvolt a politikai hatalom megszerzéséhez szükséges egyik fontos építőelem, még ha magát később – a weimari politikai „káoszon” felülemelkedve – nem politikusnak, hanem programalkotónak írta le.⁵

A 19. század végi újkonzervatív, radikális konzervatív hagyományokon kinevelődő osztrák és német völkisch csoportok, melyek megfigyelését és egyben bátorítását a Reichswehr Hitlerre és a hozzá hasonlóan kiképzett propagandistákra bízta, meglehetősen konfúz ideológiai háttérrel bírtak, ráadásul többük kis szektaként, egy megváltó Führer elérkezésével remélte a politikai fordulatot, nem pedig nagy támogatottságú párt létrehozásával. Így sodorta az élet 1919 őszén az egyik ilyen, pár hónapja működő csoportosuláshoz, a Német Munkáspárthoz, mely nem sokkal később, a Reichswehrtől való kiválása után új otthonává vált.⁶

Ez a közeg teremti meg számára egyúttal a dízletet is, melyben kibontakoztathatta a hatalom megszerzéséhez talán legjobban hozzájáruló tulajdonságát, a beszédképességét, a politikai manipuláció legfőbb eszközét, azt a demagógiát, amit a német társadalom szorongásaira alapozott, azokra a frusztrációkra, melyeket oly jól ismert saját körülményeiből. A kezdeti 1919-es megnyilvánulásai után, melyek elvezettek a DAP-tagsághoz, 1920 közepére Münchenben már ismert agitátorrá lépett elő, aki sörcsarnokról sörcsarnokra járva terjesztette saját s az immár a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt nevet viselő pártja nézetét. 1920 augusztusában a müncheni Hofbräuhausban már kétezer ember előtt beszélt órákon keresztül.⁷

Vagyis hosszan képes a figyelem fenntartására, szóvirágok, humoros betétek alkalmazására, hangereje és hangszíne változtatására, érzelmei közvetítésére, melyek a publikumot is magával ragadják. Beszédei mindvégig azt éreztetik, hogy szenvedélyesen hisz abban, amit mond. Amikor 1921-ben a müncheni Krone cirkuszban hatezer ember előtt szónokol, már igazi néptribunusnak számít. Ez hozza meg neki azt a sikert is, hogy 1922-ben meghívást kap a Német Véd- és Dacsövetség (Deutscher Schutz- und Trutzbund) Coburgban tartott német napjára, ahol – Münchenből kilépve – Hitler 600 SA-legénnyel jelenik meg.⁸

1921 tavaszára ismertsége és nélkülözhetetlensége okán egy kisebb palotaforradalom révén azt is eléri, hogy az NSDAP első számú vezetője legyen, háttérbe szorítva ezzel a régi embereket (Anton Drexler és Karl Harrer elnököket) s kialakítva egy olyan neki elkötelezett szűk belső kört (Rudolf Hess, Deitrich Eckart, Herman Göring), melynek segítségével párton belüli hatalma kikezdetlenülé válik. Hitler pártvezérsége egyúttal annak a vitának is pontot tesz a végére, hogy a szervezet egyfajta sörgőzös, a „kiválasztottak” szűk körét jelentő ezoterikus csoportosulás maradjon-e, vagy pedig tömegpárttá szerveződjön, és ezzel megtegye a hatalom megszerzésére irányuló nélkülözhetetlen lépést. Mussolini 1922. októberi sikere és kormányfői megbízatása még inkább megerősíti benne utóbbi irány helyességét. Ekkora már jól láthatóan munkál benne a hatalom akarása, amiért mindent meg is tesz.⁹

Miközben Hitler ráérez a neki teremtett szerep ízére, de még messze nem tudja, hogy mi lesz ennek a kifutása, olyan emberek szegődnek mellé, akik meglátják benne azt a messiást, amit ő maga még nem. Ezek az emberek lesznek azok is, akik a retorikai képességeken túl semmivel nem rendelkező Hitler számára anyagi mozgásteret és fontos kapcsolatokat hoznak. Köztük Dietrich Eckart költő, aki nemcsak befolyásos családok anyagi támogatását szerzi meg neki, hanem egy olyan szócsövet is, amely azokhoz is eljuthat, akik személyesen nem

hallgatják Hitlert: a *Münchner Beobachter* című lapot, mely hamarosan *Völkischer Beobachter* néven jelent meg.¹⁰

Mussolini sikerén felbátorodva Hitler és pártja az első időszakban a katasztrofapolitizálás útjára lép, s a hatalom erőszakos megszerzését tekinti járható útnak. 1923-ban a szerencse ismét Hitler mellé áll: a Ruhr-vidék belga-francia megszállásával, a nyugat-németországi szeparatista törekvések felerősödésével, a kommunista befolyás erősödésével s végül a hiperinflációval a Weimari Köztársaság a legsúlyosabb válságát éli meg, újabb csúcsra hajtva ezzel a társadalmi elégedetlenséget.¹¹ Ilyen helyzetben még inkább táptalajra hullnak szónoklatai egy új, erős Németországról, s az emberek szinte követelik, hogy szenvedéseik felelősei megneveztessenek: a zsidók s a zsidóbérenc kommunisták, illetve szociáldemokraták, liberálisok, demokraták stb. Egy társadalmi ellentétet maga mögött hagyó, a különbségeket kiegyenlítő, szolidáris népközösség utáni igény – ahogy Hitler ígéri – jelentkezik.¹²

1923-ra a párt immár 55 ezres tagsága is kellő alapot nyújthatott arra, hogy a párt megvalósítsa a döntő áttörést. Noha az 1923. novemberi puccskísérlet az eredeti szándéka szerint, hogy általa Berlinbe vonulva megszerezze a hatalmat, kudarcot vall, de a járulékos nyereség csak utólag rajzolódik ki. Noha újra a véletlen és a szerencse játszott kezére, amennyiben autója motorhibája miatt nem tudott Ausztriába menekülni, így pedig a német igazságszolgáltatást sem kerülhette el. A müncheni hazaárulási per – melyet Hitler szónoklatai újabb színpadaként használ, ahol a felelősség teljes vállalásával és Németország megmentésének küldetéstudatával valóban eléri, hogy ő legyen a per főszereplője – nemcsak az országos ismertséget hozza meg számára és pártja számára, de egyúttal kilép a szélsőjobb oldali miliő addigi első számú, háborús hősként kezelt vezetője, Erich Ludendorff tábornagy árnyékából, s ezáltal a német szélsőjobb legfontosabb vezérévé lép elő. Már nem egy a sok közül.¹³

A landsbergi börtönben töltött hónapok, a zarándokok sora nemcsak a támogató kör bővülését vonják maguk után, hanem e zarándokok üzenetét, hogy csüggedésre nincs ok, ő és csakis ő Németország megváltója. Azt itt megírt *Mein Kampf* a végső bizonyítéka annak, hogy ezt a szerepet elfogadja. Miközben bécsi és müncheni szenvedéseit tanulóévekké magasztalja, a háborút a sors erőpróbájának stilizálja, melyek az eljövendő Führer számára a kiválasztottság és alkalmasság bizonyosságát hozták el, megalkotja a programot, melyről később úgy nyilatkozott, hogy ha tudja, hogy hatalomra kerül, sosem írta volna le.¹⁴

Hitlernek befogadható, letisztult, leegyszerűsített ideológiát kellett megalkotnia. Már az úgynevezett Gemlich-levél bizonyította, hogy tisztába jött az antiszemitizmus politikai alkalmazhatóságával, másrészt a jobban kommunikálható, érzelmeket kiváltó, a gyűlölködést és ellenséget jobban láthatóan középpontba állító faji antiszemitizmus felé mozdult el. A 20-as évek elején az eltávolítás is konkretizálódott, amennyiben valamennyi német zsidó felakasztását szorgalmazta.¹⁵ Ideológiája további sarokpontjai az életférelmélet, a fajelmélet, a népközösség és a világhatalmiság voltak, melyek alkalmazásával és megteremtésével levetkőzhető volt a korábbi évszázadok és az első világháború minden kudarca, és eljöhett az ezeréves birodalom felemelő időszaka. Mindennek záloga pedig az volt, hogy végre jött valaki, aki olyan programot, életfelfogást, életfilozófiát teremtett a németeknek, melyben magukra találnak, s mely a mindennapjaikat beragyogva vezérlő csillagként kíséri életüket: a nemzetiszocializmust.¹⁶

Mivel elképzelései nem a halandó ember racionálisan mérlegelő szintjén fogantak, hanem az olykor-olykor nagy gondolatokat megfogalmazó irracionális zsenién, az általa megalkotott programról érdemi vitát sem lehetett folytatni. Összességében viszont ő sem kínált egyebet, mint hogy Németországot nagygyá tegye. Ebben pedig nem volt sok újdonság, ezt már mások is megfogalmazták, de a „csomagolás” mindenképp újszerű volt, viszont a sok kudarc után egyre inkább magában látta meg azt az embert, aki ezt véghez is tudja majd vinni.

A politikai ismertség és népszerűség megszerzése feltételezte az egyértelmű beazonosíthatóságot. A Reichswehrtől megkapott barna ingek mellett a másik fontos ismertetőjel a horogkereszt és a horogkeresztes zászló volt, melyben a faj-felsőbbrendűség fekete színét a fehér nacionalizmusa és a vörös szocializmusa egészítette ki. A jelképrendszer kialakítása már Hitler tudatos alkotása volt.¹⁷ Majd megteremtette hozzá azt a pátoszos kulisszát, amit Wagner operáiban látott, egyfajta misztériumvallássá emelve saját programját és mozgalmát.¹⁸

Az utcai megjelenés a párt másik vívmánya lett, s mivel a háború a lelkekben még messze nem ért véget, a leginkább az SA által megtestesített utcai erőszak, az erőszakos retorika és a tényleges fizikai erőszak nemhogy ellenszenvet és elutasítást, hanem elismerést váltanak ki, és a nácik védjegyévé válnak. Az SA brutalitásával uralt utca, az emiatt állandóan címlapon szereplő párt és vezére, a hatalmi felemelkedés másik fontos tényezője volt.

Hitler egyre inkább meghatározó szerepét a kiformalódó kultusza még inkább sulykolta. Dietrich Eckart, a *Völkischer Beobachter* főszerkesztője a lap 1921. november 7-i számában először nevezte Hitlert az NSDAP Führerének, amit azután egyre inkább csak a mi Führerünk elnevezés váltott fel. 1922 végén Hermann Esser, a pártvezetőség egyik tagja, az NSDAP korai történetének meghatározó alakja pedig egyenesen Németország Mussolinijének nevezte Hitlert. Az NSDAP-n belül tehát kétség sem férhetett hozzá, hogy megtalálták azt a személyt, aki Németország megmentője lehetett.¹⁹ A per és börtön egyfajta megvilágosodásként is szolgált Hitler számára, s ez esetben hitelt adhatunk a *Mein Kampf*-ban leírtaknak, miszerint magáévá tette a gondolatot, hogy nem csupán előkészítőnek, hanem Führernek rendeltetett.

Heinrich Hoffmann Führerről készült fotóival pedig „képi síkon teremtette meg a Hitler-kultuszt”. Fotóival színpadra állította Hitlert, vizualizálta hatalmát, dinamizmusát, mindenhol jelenlétét, a pártban és a társadalomban vele szemben megmutakozó áhítatot. Hofmann munkássága nélkülözhetetlennek bizonyult egy másfajta politikusportré s ezáltal egy különleges ember imázsának megteremtésében.²⁰

Hitler mitizált alakja a párton belül egyúttal pragmatikus célokat is szolgált. Egyre inkább úgy tűnt ugyanis – s ez 1933 után még inkább szembeötlő volt –, hogy Hitler képes egyedül egy akolban tartani a nem egységes ideológiai alapon álló párthíveket, a militánsabb hajlamúakat és a politika erejében hívőket, ő volt képes áthidalni a párt legális keretek között tartásának és a katasztrófapolitizálásnak hívei között feszülő ellentéteket. A Führer-mítosz integráló erejét olyanok is elismerték, akik nem voltak Hitler feltétlen hívei.

Újrakezdés

■ A börtönbüntetés letöltése után Hitler hallatlan dinamikával kezd hozzá a párt újjáépítéséhez. Az NSDAP újralapításának gondolata Hitlerben már

Landsbergben megfogalmazódott, s a sikertelen puccs komoly kihatással volt a következő időszak taktikájára is. A párt a hatalom erőszakos megragadása helyett ugyanis inkább a törvényesség vizére evezett, s a rendszert annak saját eszközeivel próbálta megdönteni („Adolphe Légalité”): „Ha tevékenységemet ismét folytatom, új politikát kell követnem. A hatalom fegyveres megragadása helyett a katolikus és marxista képviselők bosszúságára mindenbe bele fogjuk ütni az orrunkat. Bár tovább fog tartani meggyőzésük, mint hogy agyonlőjük őket, de a végén a saját alkotmányuk hozza meg nekünk a sikert. Minden legális folyamat lassú.”²¹

Az NSDAP újbóli megalapítására végül 1925. február 26-án került sor. A párt felépítését Hitler fokozatosan képzelte el, s tevékenysége eleinte főként csak Münchenre és Bajorországra koncentrált. Csak miután itt már szilárdan állt a régi-új szervezet, kerülhetett sor az expanzióra. Miután a rendkívül jó szervezőtehetséggel bíró Gregor Strassert sikerült megnyerni s megbízni a párt észak-németországi kiépítésével, pár hónapon belül 7 új pártkörzet létesült a Majnától északra.²²

Az újjáalapítás azonban a legnagyobb válságot is magával hozta a párt életében. A dinamikusan fejlődő, az ország ipari területeire kiterjedő észak-németországi szervezet Strasser és Joseph Goebbels vezetésével más irányú, kevésbé polgári utat képzelt el a párt számára, s kritizálta a müncheni „párthuszárók szemétdombját”. Az alacsony színvonalúnak tartott *Völkischer Beobachter* helyett *Nationalsozialistische Briefe* és *Der nationale Sozialist* címmel új lapokat indítottak. Az „északiak” nemcsak szocialistább nézeteikkel jártak azonban külön utakon, de nem osztották Hitlernek az univerzális zsidóellenességre vonatkozó elméletét sem, s eltérően ítélték meg a külpolitikai irányokat (például szövetséget javasoltak Moszkvával), sőt kétségbe vonták Hitler legalitási pályáját is, s „katasztrófapolitizálásra” szólítottak fel. Ezeket az elveket – s ez egyértelmű jele volt a központ csekély befolyásának – az 1920-as pártprogram helyett összeállított, a müncheni vezetéssel nem egyeztetett, külön pártprogram formájában terjesztették. Tényleges szakításra Münchennel azonban csak kevesen gondoltak.²³

Hitlernek – akit Goebbels „kis burzsoának” nevezve ki akart dobni a pártból – lépnie kellett, ha nem akarta, hogy kicsússzon a lába alól a talaj. Személyes látogatásai során megpróbálta leválasztani Goebbelst a belső ellenzékéről. Egyrészt megosztásra játszott, másrészt a jövőre nézve óriási potenciált látott az ifjú rétorban, aki csakhamar maga is Hitler hatása alá került, majd a sírig követte. 1926 februárjában Bambergben egy országos vezetőértekezleten, majd pár hónappal később a weimari pártkongresszuson Hitler végleg rendezni akarta a problémákat. Hitler remek taktikai érzékét és szónoki tehetségét a külsőségek és a manipuláltan összeállított résztvevők listája is segítette, valamint az, hogy az északiak Hitler briliáns szereplése után nem merték felvállalni programjukat. Az új program csak két szóból állt: Adolf Hitler. Hitler hatalma innentől kezdve – egykét megingástól eltekintve – kikezdehetetlen volt. Ezzel a „nemzeti szocializmus” felett győzött a nemzetiszocializmus, s az NSDAP elindult azon az úton, hogy igazi vezérpárttá váljon. Az északi szárny egykori tagjai felsorakoztak Hitler mögé, s éppen a legvérmesebb Goebbels vált később Hitler leghűségesebb követőjévé, s fanatikus neofitaként megkapta a vörös Berlin körzetének vezetését.²⁴

A párt birodalmi vezetése is fokozatosan reorganizálódott. A szervezet grandiózus bővülésével az NSDAP tulajdonképpen egy árnyékállam, árnyékkormány felépítését kezdte meg. Az időközben megnagyobbított müncheni pártközpont hatalma a vezérelv mind nagyobb kiszélesítésével egyre nőtt. A párt 1930-ban

adományok segítségével megvásárolt egy patinás épületet is, amelyet új pártközponttá építettek ki, s Julius Streicher javaslatára Barna Háznak nevezték el.²⁵

A párthoz hol lazábban, hol szorosabban kapcsolódó alszervezetek kiépítése a kezdeti időben nem volt végiggondolt folyamat, sokkal inkább önálló kezdeményezések sorozatáról beszélhetünk. Az így életre hívott tagozatokat később próbálták meg egyre szorosabban a párthoz kötni, így az SA-t, az SS-t, a Hitlerjugendot, a Nemzetiszocialista Nőszervezetet stb.²⁶

A társadalmi háló kiterjesztése érdekében az NSDAP csatolt szervezetek sorát hozta létre, például a jogászok, ügyvédek, a tanárok, főiskolai/egyetemi oktatók, orvosok, újságírók, a hivatalnokok stb. részére. A Nemzetiszocialista Üzemi Sejtek Szervezete (Nationalsozialistischer Betriebszellenorganisation) az NSDAP szakszervezetei mozgalma kívánt lenni, de a tradicionális német szakszervezetek mellett nem sok babér termett neki.²⁷

A középrétegek összefogásának szükségessége 1927-től került erőteljesebben a pártpropaganda fókuszába. 1929-ben Plauenben alapították meg a Nemzetiszocialista Gazdasági Szövetséget (Nationalsozialistischer Wirtschaftsbund), amely a kereskedelem, a kisipar és a szabad foglalkozások összefogását célozta meg. Kezdetben az NSDAP nem tartotta szükségesnek, hogy önálló parasztszervezetet hozzon létre, de a gazdasági világválság által mélyen érintett vidéki lakosság egyre nagyobb számban jelent meg a párttagok sorában. Walter Darré az NSDAP birodalmi vezetésének keretében 1930-ban kezdte meg a párt agrárpolitikai apparátusának felépítését.²⁸

A szervezeti változtatások mellett a külsőségek is azt mutatták, hogy az NSDAP átalakulása egy diktatórikus Führer-párttá lezárulni látszott: a horogkereszt és az egyenruha mellé bevezették a Heil, Hitler! köszöntést, az SA eskütételét Hitlerre, az NSDAP felségjelzését (egy sas koszorúval és horogkeresztrel), a Horst-Wessel-dalt, valamint az 1923-as „vérzászló” tiszteletét. A Führer-mítosz tehát egyre erőteljesebb formákat mutatott. E pártszimbolika és dinamikus magabiztosság nemcsak az államtól különítette el egyértelműen a párton túllépő, népmozgalmi látszatot kelteni akaró és valóban egyre inkább keltő szervezetet, de a többi párttól és hasonló ideológiájú szervezettől is.²⁹

Az 1929-ben megrendezett első birodalmi pártnap 250 000 főt felvonultató végtelen menetoszlopai még inkább jelezték, hogy az NSDAP a német közélet jól látható, talán a legjobban látható szereplőjévé vált, miközben ezt a népszerűséget még nem sikerült parlamenti helyekre váltani, hiszen 1928-ban mindössze 12 mandátumot szereztek, az összes parlamenti hely 2,7 százalékát, jöllehet az északi, evangélikus vidékeken helyenként már a 20 százalékot is meghaladják.³⁰

Mindazonáltal Hitler vezetésével az NSDAP saját hatáskörében mindent megtett, amit egy párt megtehetett a hatalom megszerzése érdekében. Volt egy egyre inkább karizmatikussá váló, kiváló retorikai képességekkel rendelkező, a párt egyértelmű megszemélyesítésére alkalmas vezető, egy nagyon jól szervezett, széles társadalmi hálóval rendelkező, taglétszámában növekvő párt, mely világos, egyértelmű, befogadható ideológiát képviselt, s külsőségeiben is egyedi maradt, miközben a német mindennapokban maga volt a megtettesült dinamizmus. Valóban nem volt másra szükség, minthogy a „szükség istennője” megsejtsen és hatalomra juttassa a mozgalmat.

■ A sorozatos – helyi, tartományi, országos – választási kampányok tökélyre fejlesztésével az NSDAP még egy szinttel feljebb lépett a felkészülésben. A kampányok szimbolikája, az unalomig hangoztatott demagóg hívószavak, a választások jelentőségét a maradandóság és változás dichotómiájának végletére leegyszerűsítő jelszavak elérték hatásukat. Dinamizmus áradt a pártból, a legkisebb helyekre is eljutottak a szónokok, ami a mindenütt jelenlevőség mellett az emberekkel való tényleges törődés vízióját teremtette meg.³¹

A mélyülő gazdasági, politikai és társadalmi válság pedig meghozta a sikert: 1929-ben az észak-bajorországi Coburgban a helyi választáson ők szerzik meg a városi képviselő-testületi helyek többségét, és adják az első náci polgármestert, Thüringiában pedig az első miniszteri bársonyszék hull az ölkébe (Wilhelm Frick). 1930-ban a náci párt földcsuszamlásszerű eredményével már majdnem a szavazatok ötödét bezsebelte a birodalmi gyűlési választásokon, meghatszorozva addigi szavazatait, 18,3 százalékkal a birodalmi gyűlés második legerősebb pártja lett. Hitlerrel az élen egy csapásra a média főszereplőjévé vált. Bár az eredmény eufóriát okozott, s rajta keresztül a további sikerek is könnyebbnek bizonyultak, Hitler nem volt elégedett.³² Bár sokan gondolták úgy, hogy a párt támogatottsága az elégedetlenkedők demagóg meglovagolása révén átmeneti lesz majd, de közben alaposan alábecsülték a más pártokban ismeretlen vezérmítosz most már tömegekre gyakorolt erejét.³³ A minden problémát megoldó, rendet teremtő, karizmatikus vezér mítoszára pedig a válság nehéz éveiben még inkább kereslet volt.

A válságkezeléssel a régi elítelt és polgári pártok leszerepeltek, képtelenek voltak megbirkózni a krízissel, ami egyre inkább azt vetítette előre, hogy az igazi alternatívát a két szélsőség jelenti, a kommunisták és a nácik, akik együttesen 1932-re a szavazatok több mint felét szerzik meg. Egy ilyen helyzetben a polgári pártok támogatói a két rossz közül inkább a nácik felé tendáltak.

A következő két évben a párt mindennemű tevékenységét fokozva, megsokszorozva saját szerepléseinek számát is, abszolút többségre akart törni, hogy végre megszerezze az oly rég áhított hatalmat. A sorozatos választási kampányok ehhez megadták a szükséges keretet, az utcai aktivizmus, Hitler dinamizmusa a köztársaság vezetőivel szemben, a nép közvetlen elérése, a „mi közületek és értetek vagyunk” szlogenje és persze a válság további mélyülése egyre elfogadhatóbbá tették Hitlert és pártját. Ezzel megkerülhetetlen tényezővé vált, s azáltal, hogy a politikai elit tárgyalóasztalhoz engedte, akarata ellenére tette szalonképessé Hitlert.³⁴

S bár 1932 nyarára mindennek következtében az NSDAP egyértelműen az ország legtámogatottabb pártja lett (37,2%) mintegy 850 000 fős tagsággal, az abszolút többséget nem volt képes megszerezni. Vagyis a németek többsége nem támogatta Hitlert, jöllehet a kommunisták 14,3 százalékaival együtt mégis két olyan párt emelkedett ki, akik együtt kormányozni nem tudtak, ellenben mindkettő a meglévő köztársaság eltakarítását hirdette. Noha a demokratikus köztársaság íratlan szabályai szerint a győztes pártnak kellett volna megkapnia Hindenburg elnöktől a kormányalakítási megbízást, az elnök ezt visszautasítja, s inkább saját bizalmasaival kormányoztat, akiknek ugyan nemhogy többsége, de mindössze 11 százalékos támogatottsága van a Reichstagban, de továbbra is biztosítja számukra az elnöki rendeletekkel való kormányzás lehetőségét, ahogy tette az elmúlt két évben is, maga is előidézve a köztársaság politikai lejtmenetét.³⁵

A helyzet Hitler számára, aki 1932 nyarán az elnökválasztást is elveszíti Hindenburggal szemben, kezd kellemetlenné válni, ami csak fokozódik azáltal, hogy 1932 őszén, az újabb országos választáson immár szavazatokat is veszít (33,7%). Ekkor alkalmazza először azt a fortélyt, amihez a későbbiekben még oly sokszor fog folyamodni. Hazardírozok. Miközben nem hajlandó elfogadni az alkancellári ajánlatot, mert továbbra is a teljes hatalmat akarja, meg kell küzdenie a párton belüli elégedetlenséggel is. Az SA egy része puccsolni akar, a párt egy része pedig hajlandó lenne beérni a másodhegedűsi szereppel és a koalíciós kormányzással.³⁶

Végül a megoldást nem Hitler hozza el – akinek az érdeme azonban nem volt kicsi, hogy a kivárás idején egyben tudta tartani a mozgalmát –, hanem az egy mással vetekedő konzervatív erők, elsősorban Franz von Papen korábbi és Kurt von Schleicher regnáló alkancellár, akik egymás kigolyózásával jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a terep kedvezőbb legyen Hitler számára az elnöknél. Az elnök „alkotmányban előre nem látott” fia, Oskar von Hindenburg szintén Hitler felé tereli apját, s persze azok a gazdasági körök is ezt szorgalmazzák, akik a kommunista veszéllyel szemben Hitler mellett teszik le a voksukat.³⁷

Hindenburg ugyan nem szimpatizál azzal a megoldással, hogy Hitler legyen a kancellár, Papen pedig az alkancellár és a kabinet jelentős része helyén maradjon, de elhitetik vele, hogy Hitlert így „be lehet keretezni”, „meg lehet zabolázni”, s hat hónap után úgy esik ki a hatalomból, mint egy vonyító kutya, s ezáltal tömegbázisa visszaterelhető lesz a konzervatív pártok kötelékébe. Mindez persze leginkább azon alapult, hogy nem ismerték Hitlert, teljes mértékben alábecsülték hajthatatlan hatalomakarást, s azt, hogy ha egyszer annak birtokába kerül, nem lesz skrupulusa azt mindenáron megőrizni, s így az eszközökben sem fog válogatni.³⁸

Noha Hitler látszólag legális úton kerül hatalomra, nem kerülhető meg az a kérdés, hogy a Weimari Köztársaság, mely két törvényt is elfogadott a köztársaság védelme érdekében (1922, 1928), mégsem volt képes alkalmazni azokat az NSDAP megfékezésére és betiltására, mert miközben a hatalmi elit az elnökkel az élen a baloldalt, így a kommunistákat és velük együtt a szociáldemokratákat akarta egyszer és mindenkorra ellehetetleníteni. Nem érzékelte, hogy egy nagyobb veszély leselkedik nemcsak a fennálló rendre, de saját hatalmára nézve is.³⁹ Az államrend felfogatásának tervét tartalmazó boxheimi dokumentumok, az SA és az SS utcai terrorja kellő alapot jelenthettek volna arra, hogy az NSDAP-t a törvény adta lehetőségekkel élve peremre szorítsák, de ezt elmulasztották. S úgy tűnik, hogy ebben a baljós, annyi problémától terhelt korszakban Hitler volt az egyedüli, aki ráértett arra, hogy mit kell mondania a népnek, mit a gazdaság szereplőinek, mint a politikai elitnek. A megtévesztés mesterévé vált.⁴⁰

A legális hatalomra kerülést maguk a náci és Hitler is próbálták elhalványítani, főleg amiatt, hogy hatalmukat egy letűnt rendszer levitézlett elitjének köszönhették. A „hatalom megragadása”, a nemzetiszocialista forradalom győzelme szólamok nemcsak ezt a tényleges körülményt akarták elhomályosítani, hanem mindenki számára egyértelművé akarták tenni, hogy ez nem egyszerű kormányváltás, főleg nem olyan, mint amilyent a németek az utóbbi három évben már többször láttak. Itt valami teljesen új kezdődött.⁴¹

■ A hatalomakarás második szintje 1933 elejétől, a kancellári kinevezéstől kezdve mutatkozott meg. A következő bő másfél évben Hitler dinamikus, gyors egymást követő lépésekkel, pontosan megtervezve bontotta le a köztársaság rendszerét, és iktatott ki minden olyan alkotmányos korlátot – anélkül, hogy magát a weimari alkotmányt eltörölte volna –, amely hatalmát korlátozhatta.

Először politikai hatalmát kellett kizárólagossá tenni. Első pilléreként Hitler több lépcsőben korlátozta, majd gyakorlatilag megszüntette a politikai hatalom elérése és megtartása szempontjából fontos polgári szabadságjogokat. A 1933. február 4-i rendelet a német nép védelméről hatályon kívül helyezte a gyülekezési és sajtószabadságot.⁴² Az NSDAP hatalmas előnnyel vághatott neki a március 5-i választásoknak, hiszen a politikai ellenfeleket ez a rendelet elnémította. Mindez pedig azzal kecsegtetett, hogy a párt végre megszerzi az abszolút többséget a birodalmi gyűlésben. Ezzel párhuzamosan kezdődött meg a politikai ellenfelek üldözése, melyet jelentősen megkönnyített a Gestapo létrehozása, az SA és SS 50 000 tagjának segédrendőrré való kinevezése, aminek azonnal az utcai erőszak soha nem látott mértéke volt a következménye. A támadások a két legnagyobb baloldali párt – egyúttal a két legfőbb ellenfél – vagyis a kommunisták és a szociáldemokraták ellen irányultak. Hitlernek kapóra jött, hogy 1933. február 27-én kigyulladt a Reichstag épülete. S miután a helyszínen egy holland kommunistát, Marinus van der Lubbe-t találták, aki beismerte, hogy egyedül gyújtotta fel az épületet, Hitler ürügyet kapott a végső leszámolásra. Már a következő napon kiadásra került a Rendelet a német nép és állam védelméről szóló rendelet, amely további intézkedésig (a gyakorlatban 1945-ig) felfüggesztette a weimari alkotmányban biztosított valamennyi szabadságjogot, hiszen az indoklás szerint véres felkeléstől és polgárháborútól kellett megmenteni a németeket. Az üldözés gyakorlati megkönnyítését szolgálta a védőrizet bevezetése, mely minden jogorvoslati eszköztől megfosztotta az érintetteket, s melynek foganatosítására egyre inkább koncentrációs táborokat alkalmaztak. A Harmadik Birodalom első „alkotmányos” törvényét jelentő rendelet nyomán azonnal több százezer ember letartóztatására került sor.⁴³

A márciusi választásokon Hitler ugyan minden korábbinál jobb eredményt ért el, de 43,9 százalékkal jócskán elvétette a parlamenti többséget. Ez hozta abba a kényszerhelyzetbe, hogy elérje a parlament kikapcsolását. Így terjesztette a Reichstag elé az úgynevezett felhatalmazási törvényt, amely azonban alkotmánymódosító törvény volt, így kétharmados többséggel volt csak elfogadható. Mivel a kommunisták – akik amúgyis börtönben voltak, bujkáltak vagy külföldre menekültek – mandátumait törölték, az NSDAP azonnal abszolút többséghez jutott, így már csak a polgári pártokat kellett meggyőzni a törvény elfogadásáról, amit Hitler hízélgéssel, fenyegetéssel, zsarolással ért el. A törvény elfogadásával – ami így az új birodalom második alappillére lett – nemcsak a parlamenttől szabadult meg – egyelőre 4 évre –, hanem attól a zavaró kötöttségtől is, hogy minden intézkedését elnöki rendelettel hagyasson jóvá. Most megvolt az általános felhatalmazása, hogy a kormány léptessen hatályba törvényeket.⁴⁴

Miután ezzel megszerezte a korlátlan hatalmat, a politikai pártok feleslegessé váltak, s fokozatosan feloszlatták magukat. Egyedül a szociáldemokratákat kellett rendeleti úton betiltani. A pártok újraalakulását megtiltó törvény nyomán

1933 második felére az NSDAP maradt az egyetlen párt, decemberben pedig már törvény mondta ki a párt és az állam egységét.⁴⁵

Hitler hatalmának konszolidációja a kezdeti hónapokban mindent felülírt, így külpolitikai téren a rezsim nagy visszafogottságról tett tanúbizonyságot, amit Hitler a Reichstagban elmondott békebeszédével és például a német–lengyel meg nem támadási szerződéssel is alátámasztott. Egyedül a Népszövetségből való kilépés keltett feltűnést 1933 októberében.⁴⁶

Egy totális diktatúra nem lehetett többközpontú, hiszen Hitler – egyelőre az elnökön kívül – semmilyen más alternatív hatalmi központot nem tolerált. Ez vezetett a német föderalizmus gyakorlati felszámolásához, melynek két legfontosabb lépése a tartományok élére birodalmi helytartók kinevezése, illetve a tartományi parlamentek képviselőeként szolgáló birodalmi tanács megszüntetése volt. Mindezzel párhuzamosan megtörtént a teljes állam- és közigazgatás átvilágítása, a veszélyesnek ítélt, nem rendszerkonform elemek elbocsátása.⁴⁷

A totalitás igénye a társadalmi pluralizmust megtestesítő civil szférát is elérte, de itt a gleichschaltolás lassabb tempóban haladt. Leglátványosabb eleme a Németországban tradicionálisan erős, s jobbra baloldalinak minősülő szakszervezetek kikapcsolása volt, egy nappal azután, hogy Hitler – régi követelésüket teljesítve – május 1-jét a nemzeti munka napjának deklarálva ünnepnappá tette. A társadalmi szervezetek többsége fokozatosan tagolódott be az NSDAP alá.⁴⁸

A nemzetiszocialista hatalom kiépítésére 1933-ban még két tényező lehetett veszéllyel. Az egyik a Reichswehr volt, a másik pedig az elnök. A hadsereg elkötelezése kiemelt fontosságú volt nemcsak Hitler hatalmának megtámasztására, hanem távlati tervei megvalósításában is. Nem véletlen, hogy Hitler az új, náciikkal szimpatizáló birodalmi védelmi miniszert, Werner von Blomberget választotta és eskette fel elsőként a kormányból. Majd 4 nappal a Hitler kormányalakítását követően már a Reichswehr legfőbb tábornokai előtt lépett fel, felvázolva nekik nemcsak azt, amit hallani szerettek volna – a versailles-i korlátok lerázását, erős és fejlett német hadsereg létrehozását –, de affelől sem hagyott kétséget, hogy a megerősített hadsereget fel akarja használni a keleti élettér megszerzésére. Vagyis a hadsereg volt az egyedüli intézmény Németországban, amely kezdettől fogva pontosan tisztában volt Hitler terveivel, s még ha kétkedéssel is fogadta azokat, senki nem mondott ellen.⁴⁹

Amikor elfogynak a külső ellenségek, óhatatlanul középpontba kerülnek a belső nézetletérések, hiszen mindenki ki akar szakítani magának a hatalomból egy szeletet. Amikor azonban ezek a konfliktusok a rendszer biztonságos konszolidációját, ezzel Hitler hatalmát veszélyeztetik, véget ér a türelem. Ennek volt eklatáns példája Ernst Röhm SA-vezető likvidálása 1934 nyarán, aki nemcsak azzal jelentett veszélyt, hogy a hadsereg lojalitását veszélyeztetve indított támadást az SA reguláris csapattá emelése érdekében, de Hitler közeli barátjaként (azon kevesek egyike, akivel tegeződött) Hitler korlátlan Führeri imázsát is aláásta.⁵⁰

Röhmék leverése a hosszú kések éjszakáján egyúttal a további párton kívüli ellenségek elleni leszámolásra is lehetőséget adott, kb. 200 ember vesztette életét azokban a napokban. Ezzel Hitler mindenki számára egyértelműen demonstrálta totális hatalmi igényét, amit senki nem fenyegethet. Minden skrupulus nélkül áldozta fel Röhmhöz fűződő 15 éves ismeretségét és barátságát. A rendszer jellegéből fakadt, hogy a háromnapos gyilkolást utólag törvénnyel szentesítették, újfent az állam megvédése érdekében.

Nincs nagy tiltakozás, még ha Hindenburg érzékeli is, hogy kicsúszott az ő és konzervatív köre kezéből az ellenőrzés, és Papent utasítja a dolgok rendbehozására, amire 1934 közepén már esély sincs.⁵¹ Végül Hindenburg halála betonozza be végleg Hitler hatalmát, aki az elnöki jogkört is átvéve a hadsereg főparancsnoka lesz, melyet azonnal a saját személyére esket fel, nem pedig az alkotmányra, mint korábban.⁵² Ezzel a hadsereg is saját hatalma része lesz, egyik támasza, mely éppen a személyére tett eskü nyomán kerül bénult állapotba, s lesz képtelen ellenállni a rezsimnek, miközben rajta kívül senki más nem volt képes ellenállni. Mindezzel a Hitler hatalma korlátlaná válik – Olaszországtól eltérően –, nincs többé olyan személy vagy szervezet, amely akadályozhatná.

A konszolidált hatalom architektúrája

■ Hitler a Röhm-affért követően éberem ügyelt arra, hogy senki ne juthasson olyan pozícióba, ami hatalmára veszélyes lehet, így udvartartásának legfőbb jellegzetessége a lojalitás, az alárendeltek állandó versenyeztetése, konfliktus esetén saját döntőbíráskodása, más esetben a szereplők előtérbe tolása, visszahúzása, adott esetben lecserélése volt. Ebből fakadt természetesen, hogy hiába a második ember mögötte a pártban Rudolf Hess, a birodalmi szinten pedig Hermann Göring, semmifajta utódjelölt nem tudott kiemelkedni. Az alattvalók testületi találkozásait sem tolerálta. Ez termelte ki azt a kaotikus, egymás kompetenciáiba nyúló, párhuzamos intézmények hatalmi struktúráját, melynek egyetlen összetartó ereje Hitler volt.⁵³

A hatalmi konstrukció másik tartópillére volt a lakosság állandó mobilizálása és éberségének fenntartása az ellenséggel szemben, amely permanens veszélyhelyzetet teremtett, melynek elhárítására csakis Hitler és a regnáló rezsim lehetett képes. Ez az ellenség pedig a zsidó lett, illetve a vele együttműködő, az ő érdekeit szolgáló zsidóbérenc. Ráadásul a zsidóság nemcsak negatív faji tulajdonságait tekintve („élősködő”, „munkakerülő”, „parazita”, „pénzhajhász”, „kizsákmányoló” stb.) jelentett veszélyt a „tisztességes” németekre, hanem azzal is, hogy a fajkeveredéstől tartózkodva, a fajtisztaságot megtartva ezek a káros jellegzetességek évszázadok folytán sem halványultak, s olyan virulensek voltak, mint a középkorban. Miközben a zsidóellenes hisztéria permanens fenntartását látványos akciókkal Hitler a háború kitörésig mindvégig napirenden tartotta (könyvégetés, zsidó üzletek bojkottja, kristályéjszaka stb.), a zsidók rendezvényekről, parkokból, vendéglőkből, iskolákból stb. kitiltása a mindennapok jól látható része volt, a hatékony és igazi védelmet nyújtó rendszer látszatának fenntartása érdekében tényleges intézkedéseket is hozott, melyek ekkor még nem is okvetlenül voltak a legradikálisabbak (mint a nürnbergi törvények esetében sem). Mindazonáltal tiltakozás elmaradása és az állandó radikalizálódás kényszere újabb és újabb intézkedéseket szült.⁵⁴

Az állami szintre emelkedett propaganda Hitlert egyre inkább népkancellárnak állította be, ami újabb lépcsőt jelentett ahhoz, hogy népvezérré váljon, vagyis hogy a lakosságnak a pártot egyelőre nem támogató, kétharmad részének többsége is Führernek ismerje el. A kisemberi mivolta mellett a náci propaganda a Führer elérkezését továbbra is igyekezett erősen vallási-áhitatos keretek között tartani. Az 1936-os választási kampányt záró kölni nagygyűlést követően Goebbels ezt a következőképpen írta le: „Az az érzésünk támad, hogy Németor-

szág egyetlen nagy templommá alakult át, magába foglalva valamennyi osztályt, hivatást és felekezetet, s az ország szószólója most a Mindenható magas oltára elé lépett, hogy tanúbizonyságot tegyen elszánt akaratáról és tettekről.”⁵⁵

A harmincas évek részben az új ünnepnapokhoz kötődő, megalomán rendezvényei, az évente ismétlődő pártnapok, az 1936-os olimpiák, egyéb sportrendezvények, a cserkészdzsemborikat idéző olimpiai ifjúsági tábor, a Hitlerjugend Németország-táborra stb. megteremtették az alkalmat arra, hogy Hitler mindenütt jelenlétét sulykolják, s emocionális töltetükkel magukkal ragadják az embereket. Az egész folyamat esszenciáját fejezte ki Rudolf Hess kijelentése, miszerint „Ön Németország. Ha Ön cselekszik, a nemzet cselekszik. Ha Ön ítélkezik, az a nép ítélete.” „A párt Hitler. De Hitler Németország, ahogy Németország is Hitler.”⁵⁶ Mindebben benne volt, hogy miután Hitler eggyé vált a párttal, most már egyre inkább Németországgal is azonossá lett.

A személyi kultusz nélkülözhetetlen részévé vált a Berghof, Hitler berchtesgadeni rezidenciája, amely párhuzamba állítható volt a görög mitológiai Olümposszal. Ez esetben nem Zeusz, hanem Hitler mint istenség tekintett le az Obersalzbergről népére. A hely igazi zárandokhelyé vált, s miután a 30-as évek második felében Hitler itt töltötte a legtöbb időt, már külföldi delegációkat is itt fogadott, az itt készült fotók és filmrészletek a népet szerető és fogadó, a természet és az állatokat kedvelő, gyermekszerető, a legprivátabb életébe is betekintést engedő, emberközeli és elérhető Hitlert jelenítették meg.⁵⁷

1936-tól Hitler is egyre inkább saját mítosza hatása alá került. 1936-tól beszédei középpontjába már egyre inkább saját magát helyezte, a „Gondviselés” által számára misztikus körülmények közepette kijelölt ösvényről beszélt, s az elért sikerek hatására fokozatosan kezdett hinni saját tévedhetetlenségében. Az 1936-os pártnapok alkalmával rendezett pártgyűlésen fejtette ki legemlékezetesebben és lehangzatosabban a közte és népe között megvalósult spirituális egységet: „Hogy oly sok millió ember között... rám találtak, az korunk csodája! S hogy én is rátok leltem, az Németország szerencséje!” Saját csalhatatlanságába vetett bizodalma később, az első háborús sikerek következtében tovább nőtt, s ez egyben nagymértékben hozzájárult bukásához is, a vég kezdete valahol ekkor kezdődött.⁵⁸

Ugyanakkor Hitler népközössége számára adott is: rendet, kiszámíthatóságot, learatta a válságból való kilábalás eredményeit, nőtt az életszínvonal (noha a válság előtti szintet nem lépte túl), de leginkább a közösség megélése mámorította meg a németeket, melynek fontos eleme volt az Örömben az erő mozgalom (Kraft durch Freude), mely a szabadidő eltöltésének adott változatos kereteket.⁵⁹

A hatalom – mint mások esetében – Hitlernél sem volt véges dolog, újabb és újabb szintre akarta emelni. Amikor Németországon belül ez megvolt, a rendszer már kikezdhetetlen volt, kifelé fordult, s aktivizálta magát a külpolitikában, és megtette a szükséges lépéseket egy majdani háború elindításához, amely uralmát világszintre emelhetné, és az egész glóbusz legfontosabb emberévé tehetné. Míg a Saar-vidék visszatérése kvázi automatikus volt, noha ennek dicsőségét Hitler és a rezsim szintén magának tulajdonította, a Rajna-vidék remilitarizálása már kockázatokat is hordozott magában, hiszen a versailles-i béke világos megszegését jelentette, amire felbátorította, hogy az angol–német flottaegyezménnyel egy hasonló szerződéshez maga Nagy-Britannia reagált. Ezúttal Franciaország volt a döntő érintett, de senki nem reagált, Hitler házárdjátéka győzedelmeskedett. Amikor ezek a lépések 1938-ban Ausztria és a Szudéta-vidék megszerzésével folytatódtak, már aggódnia sem kellett, hiszen a megerősí-

tett hadsereggel már akár a háborút is vállalta volna ekkor, sőt 1938 őszén a Szudéta-krízist már így akarta volna megoldani, de végül belement a nemzetközi rendezésbe. E sikerek végül újabb csúcsokra repítették Hitler nimbuszát, a „lelkesedés elementárisan tomboló” mámorra vált.⁶⁰ A német néprészek egyesítése, Németország erőssé tétele, a németek egy közösségbe olvasztása, nem lehetett volna lehetséges Hitler nélkül, aki ezeket a magasatos tetteket a maga tudásával, tehetségével, akarásával és kitartásával véghez is vitte.

Mindezek nyomán 1939 nyarára Hitler és rendszere mind befelé, mind kifelé erősnek, szilárdnak megrendíthetetlennek tűnik, Hitler 50. születésnapjára pedig sugárzik a hatalomtól, tettvágytól. Az új kancellári hivatal – méretével, díszítettségével – hatalma egyik jelképe és megtestesülése, amelyben – mint egy gótikus katedrálisban, egy szentélyben – fogadhatta az alattvalóit, dolgozószobája – melyet munkavégzésre alig használt – szinte trónteremként értelmeződik, ahol még a külföldi vezetők és diplomaták is megszeppenhetnek, ámulatba eshetnek Hitler és új Németországa nagyságától.⁶¹

S hatalma valóban kisugárzott a határokon túlra is, hiszen nem egy politikus, diplomata, közéleti személy nyilatkozott róla elismerően, s nem véletlenül választotta a *Time* magazin 1938-ban az év emberének. A londoni *Daily Express* hasábjain David Lloyd George korábbi brit miniszterelnök 1936-ban így írt róla: „Nemcsak a népközeli vezetéséért csodálják. [...] Nemzeti hősként tisztelik, aki megmentette országát a teljes reménytelenségtől és megaláztatástól. [...] Ő Németország George Washingtonja, az az ember, aki kivívta országa függetlenségét elnyomóitól.”⁶²

Lejtőn

■ A háborús győzelmekkel, különösen az 1940. június 6-án, a sikeres nyugati hadjáratot követő diadalmentben elérte hatalma csúcsát, melynek új talapzata a minden idők legsikeresebb hadvezérének nimbusza lett. Miközben azonban a nép ünnepelte, számára elérkezett a szorongás időszaka. Angliát nem kötelezte el maga mellett, majd utána sem tudta jobb belátásra bírni – még a Szovjetunió megtámadásával sem –, az USA pedig egyre keményebb hangot ütött meg vele szemben. A hadsereg viszont akkor sem mondott ellen neki, amikor 1941 tavaszán az addig is szkepticizmussal fogadott, de addig sikeresen meghívott háború után másfajta harcra hívta őket, megsemmisítő háborúra az „értéktelen” keleti népek ellen.⁶³

A Szovjetunió megtámadásával kezdetét vette azoknak a rossz döntéseknek a sorozata, amelyek ördögi körként rántották Hitlert egyre mélyebbre, miközben addig kiépített hatalma és nimbusza – noha folyamatosan erodálódva – még hosszú ideig megmaradt. Pedig a Sztálin támadásának megelőzéseként kommunikált keleti hadjáratot az ellenség gyengének minősítésével Hitler ugyanolyan Blitzkriegként képzelte el, mint az addigi háborús sikereit, s ezen elképzeléseinek tábornokai sem mondtak ellent. Miközben hatalma sorvadása a keleti hadjárat fiaskói után már megindult, az Egyesült Államoknak küldött hadüzenettel pedig soha nem látott kihívással találta magát szemben, az addigi leghatalmasabb terület urává válik, kinek önkénye tízmillióknak hoz szenvedést, szegénységet, éhezést, rabszolgasorsot, milliók esetében halált.⁶⁴ Ördögi hatalmát pedig még inkább érezhették a most már a keleti kudarcok miatt a világháború megtorpanásért is felelőssé tett európai zsidók, akiknek iparszerű megölését rendel-

te meg az SS-től.⁶⁵ A sztálingrádi vereség hatalmi karizmájának legnagyobb csorbulását eredményezte, ami ugyan nem kezdi ki saját zsenialitásába vetett hitét – sőt már nem is maradt számára más –, de bizonytalansága érzékelhetővé vált, ami az addig cinkos tábornokokat is nagyobb kritikára ösztönözte, jóllehet Hitler szellemi hanyatlásával a döntő kérdésekben ugyanúgy nem tudták befolyásolni a fővezért, mint korábban.⁶⁶

Minden hanyatlás ellenére hatalma stabilitását mutatta, hogy értékelhető ellenzéki szervezkedés továbbra sem volt, igazi ellenállás csak a hadsereg kötelékéből indulhatott, mint azt az a néhány ténylegesen végrehajtott merényletkísérlet is mutatta, melyek 1944. július 20-án a Valkúr-műveletben érték el csúcspontjukat. Sőt 1943 elején a totális háború meghirdetésével saját németjeit is jobban alávetette, mint valaha, de az ellátási színvonal fenntartásával „csontot” is dobott nekik. S miközben 1942-től a háború súlyát a sorozatos terrorbombázásokkal már minden kedvezménye ellenére mindenki a saját bőrén érezhette, a szenvedés felelőse sosem Hitler volt, hanem a rendszer különböző pontjain kudarcot valló alárendeltjei.⁶⁷ Hatalmának talán legfőbb forrása, a tömegek imádata még teljesebb elnyomásuk ellenére sem apadt el, s gyakorlatilag az utolsó percig kitartott. Nem véletlen, hogy az 1944-re már szinte teljesen elesetté, betegessé és gyengévé váló Führer a közvélemény számára már soha nem mutatkozott. A végén már leginkább Hitler egykori nimbuszának emléke, a terrorgépezet, valamint az ellenség győzelmétől és megtorlásától, illetve a bolsevizmustól való félelem és a rettegés, a fiatalok esetében a Hitlerjugendben közvetített vak buzgalom tartotta egyben a német népközösséget és ezzel életben Hitler hatalmát.⁶⁸ Az 1944. júliusi merénylet túlélése pedig megmutatta, hogy a gondviselés is vele van, s ha ezen az órán vele volt, akkor lehet még remény arra, hogy a háború sikeres befejezését is el lehet érni majd, a gondviselés segítségével a „csodafegyverekre” alapozva csodát véghez vinni, amire csak Hitler lehetett képes.⁶⁹

A csoda azonban elmaradt, s mivel Hitler folytonosan radikalizálódó, a konszolidációra képtelen rendszerével mindent egy lapra tett fel, a háborúra, kétség sem férhetett hozzá, hogy vagy megnyeri, s hatalma újabb csúcsára ér, vagy elveszti, de vele együtt a hatalma és ő maga is elpusztul. Felelősséget azonban semmiért nem vállalt, s halálára sem tekintett másként, mint a zsidó fajjal folytatott küzdelemben való áldozatvállalásra. Jóllehet a rezsim – minden strukturális, a rendszert alakító tényező ellenére – nélküle értelmezhetetlen volt, totális hatalmából kifolyólag maga döntött el, hogy ebből a hatalomból mikor mennyit érvényesít közvetlenül a gyakorlatban. A meghatározó jelentőségű kérdésekben mindig ő döntött. Hatalma igazából csak végén tört meg és semmisült meg egyúttal, és utóbbira ítélte népét is. Nem maradt más utána, csak a pusztulás.

■ JEGYZETEK

1. Ian Kershaw: *Hitler 1889–1939*. Hybris, Bp., 2003. 31–33.
2. Brigitte Hamann: *Bécs és Hitler. Egy diktátor tanulóévei*. Bp., 2000; Vitári Zsolt: *Az első harminc év. Egy ismeretlen kalandor „vívódásai” 1889–1919*. Rubicon 2005. 10. 41–47.; Joachim Fest: *Hitler*. Berlin, 1997. 45–89.
3. Ian Kershaw: *Hitlers Macht. Das Profil der NS-Herrschaft*. dtv, München, 2001. 13–15.; Kershaw: *Hitler* i. m. 89–120.
4. Vitári: *Az első harminc év.*; Fest: *Hitler* i. m. 87–89.; Kershaw: *Hitler* i. m. 40–42.
5. Fest: *Hitler* i. m. 184–185.
6. Kershaw: *Hitler* i. m. 134–138.; Fest: *Hitler* i. m. 155–185.
7. Fest: *Hitler* i. m. 186–230.; Kershaw: *Hitler* i. m. 143–162.; Kurt Pätzold – Manfred Weißbecker: *Geschichte der NSDAP 1920–1945*. Berlin, 1998. 11–30.

8. Fest: *Hitler* i. m. 225–230.; Kershaw: *Hitler* i. m. 185–187.; Josef Kopperschmidt – Johannes G. Pankau: *Hitler, der Redner*. Berlin, 2003.
9. Fest: *Hitler* i. m. 205–208.; Weißbecker: i. m. 53–75.
10. Kershaw: *Hitler* i. m. 167–169.; Angelika Heider: *Völkischer Beobachter*. In: Wolfgang Benz – Hermann Graml und Hermann Weiß (Hrsg.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. Stuttgart, 1997. 785.
11. Heinrich August Winkler: *Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. Durchgesehene Auflage. C. H. Beck, München, 1998. 186–243.
12. Adolf Hitler: *Mein Kampf* (Harcorn). Bp., 2007., 322–326., 472–480., 292–294.
13. John Dornberg: *Der Hitlerputsch – 9. November 1923*. München, 1998; Pätzold–Weißbecker: i. m. 76–80.
14. *Mein Kampf*. 70–220., Fest: *Hitler* i. m. 292–293.
15. Ernst Deuerlein: *Der Aufstiegs der NSDAP 1919–1933*. Düsseldorf, 1968. 201–203.
16. *Mein Kampf*. 253–258., 281–318., 366–375., 568–580.; Gerhard L. Weinberg (Hrsg.): *Hitlers Zweites Buch, Ein Dokument aus dem Jahr 1928*. Stuttgart, 1961.
17. *Mein Kampf*. 452–455.
18. Michael Ley – Julius H. Schoeps (Hrsg.): *Der Nationalsozialismus als politische Religion*. Mainz, 1997.
19. Kershaw: *A Hitler-mitosz*. Bp., 2003. 39–40.
20. Heinrich Hoffmann: *Hitler wie ich ihn sah*. Berlin, 1974; Heinrich Hoffmann: *Hitler wie ihn keiner kennt: 100 Bild-Dokumente aus dem Leben des Führers*. Berlin, 1932.
21. Joachim Fest: *Das Gesicht des Dritten Reiches*. München, 1963. 45.; Fest: *Hitler* i. m. 320–321.; Kershaw: *Hitler* i. m. 258–264.
22. Fest: *Hitler* i. m. 325–326.; Kershaw: *Hitler* i. m. 266–269.; Pätzold–Weißbecker: i. m. 80–103.
23. Kershaw: *Hitler* i. m. 269–273.; Fest: *Hitler* i. m. 328–333.; Pätzold–Weißbecker: i. m. 80–103.
24. Kershaw: *Hitler* i. m. 273–274.; Fest: *Hitler* i. m. 337–343.; Pätzold–Weißbecker: i. m. 80–103.
25. Fest: *Hitler* i. m. 348–352., 374–377.
26. Peter Longerich: *Die braunen Bataillone. Geschichte der SA*. Beck, München, 1989; Heinz Höhne: *Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS*. Gütersloh, 1967; Michael Buddrus: *Totale Erziehung für den totalen Krieg*. Berlin, 2002; Stephanie Becker und Christoph Studt (Hrsg.): „Und sie werden nicht mehr frei sein ihr ganzes Leben.“ *Funktion und Stellenwert der NSDAP, ihrer Gliederungen und angeschlossenen Verbände im „Dritten Reich“*. Berlin, 2012.
27. Stephanie Becker und Christoph Studt (Hrsg.): „Und sie werden nicht mehr frei sein ihr ganzes Leben.“ *Funktion und Stellenwert der NSDAP, ihrer Gliederungen und angeschlossenen Verbände im „Dritten Reich“*. (Schriftenreihe der Forschungsgemeinschaft 20. Juli 1944 e. V. 16). LIT, Berlin, 2012; Gunther Mai: *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation. Zum Verhältnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. Bd. 31. Nr. 4. 1983. 573–613.
28. Gustavo Corni: *Richard Walther Darré. Der „Blut-und-Boden“-Ideologe*. In: Ronald Smelser, Enrico Syring u. Rainer Zitelmann (Hrsg.): *Die braune Elite*. I. 22 biographische Skizzen. 4. Auflage. Darmstadt, 1999. 15–27.
29. Sabine Behrenbeck: *Der Kult um die toten Helden. Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole*. Vierow, 1996.
30. Kershaw: *Hitler* i. m. 299–303.
31. Jürgen WW. Falter: *Wahlen und Wählerverhalten unter besonderer Berücksichtigung des Aufstiegs der NSDAP nach 1928*. In: Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke, – Hans-Adolf Jacobsen (Hrsg.): *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik Wirtschaft Gesellschaft*. Bonn, 1988. 484–504.; Dieter Ohr: *Nationalsozialistische Propaganda und Weimarer Wahlen. Empirische Analysen zur Wirkung von NSDAP-Versammlungen*. Opladen, 1997; Kershaw: *Hitler* i. m. 319–323.
32. Kershaw: *Hitler* i. m. 310–330.; Fest: *Hitler* i. m. 401–406.
33. Kershaw: *A Hitler-mitosz* i. m. 53–64.
34. Albrecht Tyrell: *Auf dem Weg zur Diktatur. Deutschland 1930–1934*. In: Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke – Hans Adolf Jacobsen: *Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft*. Bonn, 1993. 15–32.
35. Karl Dietrich Bracher: *Die Ausflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*. Villingen, 1971. 533–536.
36. Uo. 580–592.
37. Uo. 600–631.
38. Uo. 632–638.

39. Horst Möller: *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Konterrevolution oder Revolution?* Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 31 (1983), Heft 1. 25–51.; Ernst Fraenkel: *Der Doppelstaat. Recht und Justiz im „Dritten Reich“*. Frankfurt/M. 1984. 26.
40. Uo.; Fest: *Hitler* i. m. 434–436.
41. Möller: i. m. 26.
42. Kurt Häntzschel: *Die politischen Notverordnungen zum Schutz von Volk und Staat vom 28. Februar 1933, gegen Verrat am Deutschen Volke und hochverräterische Umtriebe vom 28. Februar 1933, zum Schutze des deutschen Volkes vom 4. Februar 1933, zur Erhaltung des inneren Friedens vom 19. Dezember 1932, über die Auflösung der kommunistischen Gottlosenorganisationen vom 3. Mai 1932, mit den Ausführungsbestimmungen des Reichs und der Länder*. Berlin, 1933. Reprint 2021.
43. Martin Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. Wiesbaden, 2007. 82–105.
44. Broszat: i. m. 105–117.
45. Broszat: i. m. 117–130.
46. Marie-Luise Recker: *Vom Revisionismus zur Großmachtstellung. Deutsche Außenpolitik 1933 bis 1939*. In: Bracher – Funke – Jacobsen: *Deutschland 1933–1945*. 315–332.
47. Broszat: i. m. 130–172.
48. Kershaw: *Hitler* i. m. 447–448.
49. Manfred Messerschmidt: *Die Wehrmacht im NS-Staat*. Hamburg, 1969; Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke – Hans-Adolf Jacobsen: *Nationalsozialistische Diktatur 1933–1945. Eine Bilanz*. Bonn, 465–479.
50. Heinz Höhne: *Mordsache Röhm. Hitlers Durchbruch zur Alleinherrschaft, 1933–1934*. Reinbek, 1984.
51. Fest: *Hitler* i. m. 629–632.
52. Messerschmidt: i. m. 465–479.
53. Klaus Hildebrand: *Monokratie oder Polykratie? Hitlers Herrschaft und das Dritte Reich*. In: Bracher–Funke–Jacobsen: *Nationalsozialistische Diktatur*. 73–96.
54. Ebarhard Kolb: *Die Maschinerie des Terrors. Zum Funktionieren des Unterdrückungs- und Verfolgungapparates im NS-System*. Uo. 270–284.
55. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 118.
56. Hess megnyitó beszéde a pártkongresszuson 1935-ben. Elhangzik Leni Riefenstahl Triumph des Willens című filmjében. Ld. még Friedrich Zelnhefer: *Die Reichsparteitage der NSDAP. Geschichte, Struktur und Bedeutung der größten Propagandafeste der NSDAP im nationalsozialistischen Feiertag*. Nürnberg, 1991. 149.
57. Hendrik van Capelle – A. P. van de Bovenkamp: *Der Berghof, Adlerhorst – Hitlers verborgenes Machtzentrum*. Tosa, Wien, 2007.
58. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 121–122.
59. Sascha Howind: *Die Illusion eines guten Lebens. Kraft durch Freude und nationalsozialistische Sozialpropaganda*. Frankfurt, 2013.
60. Recker: i. m. 315–332.
61. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 202–203.; Angela Schönberger: *Die neue Reichskanzlei von Albert Speer. Zum Zusammenhang von nationalsozialistischer Ideologie und Architektur*. Berlin, 1981.
62. David Lloyd George: *I talked to Hitler*. Daily Express, 1936. 09. 17. 12–17.
63. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 216–224.; Gerhard Schreiber: *Deutsche Politik und Kriegführung 1939 bis 1945*. Bracher–Funke–Jacobsen: *Deutschland 1933–1945*. 333–356.; Czesław Madajczyk: *Deutsche Besatzungspolitik in Polen, in der UdSSR und in den Ländern Südosteuropas*. Uo. 426–439.
64. Uo.
65. Hermann Graml: *Rassismus und Völkermord im Zweiten Weltkrieg. Deutschland 1933–1945*. 440–451.
66. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 267–276.
67. Peter Steinbach: *Der Widerstand gegen die Diktatur. Hauptgruppen und Grundzüge der Systemopposition*. Bracher–Funke–Jacobsen: *Deutschland 1933–1945*. 452–473.; Rolf Dieter Müller: *Grundzüge der deutschen Kriegswirtschaft 1939 bis 1945*. Uo. 357–376.
68. Kershaw: *A Hitler-mítosz* i. m. 281–316.
69. Heinz Dieter Hölsken: *Die V-Waffen. Entstehung-Propaganda-Kriegseinsatz*. Stuttgart, 1984.